

XIX. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı İmparatorluğunda Hıfzıssıhha Eğitimi: Dr. Şükrü Kâmil'in *Hıfz-ı Sıhhat Dersleri* Adlı Eserine Dair Bir Değerlendirme¹

Public Health Education in the Ottoman Empire in the Late 19th Century: An Evaluation of Dr. Şükrü Kâmil's Work Entitled *Public Health Courses*

Fatma Akınⁱ

Dr. Öğretim Üyesi. Hitit Üniversitesi İnsani ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü
https://orcid.org/0000-0001-6649-2026

Öz

Amaç: Bu çalışma, XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda okutulan hıfzıssıhha dersleri çerçevesinde Dr. Şükrü Kâmil'in *Hıfz-ı Sıhhat Dersleri* adlı eserini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, Osmanlı eğitim sistemi, halk sağlığı literatürü ve yazarın biyografisine dair özgün bulgular sunmayı hedeflemektedir.

Yöntem: Araştırmanın temel kaynağını *Hıfz-ı Sıhhat Dersleri* oluşturmaktadır. Dr. Şükrü Kâmil'in hayatı ve eserlerine dair veriler, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden temin edilen belgelerle desteklenmiştir. Eserin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmış; sağlıkla ilgili konular odak noktası, içerik ve hedef kitle parametrelerine göre tasnif edilmiştir.

Bulgular: 1892 yılında Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınan ve rüşdiyelerde ders kitabı olarak okutulan eser, toplam yirmi üç dersten oluşmaktadır. İçerik; beslenme, solunum, havalandırma, cilt sağlığı, banyo kültürü, giyim-kuşam, spor ile tütün ve alkolün zararları gibi geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Dr. Şükrü Kâmil'in bu eseri yazmasındaki temel motivasyonunun, halk sağlığı derslerinin Fransızca kaynaklardan okutulmasına karşı duyduğu rahatsızlık ve Türkçe bir ders kitabı hazırlama ihtiyacı olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç: Eser, modern halk sağlığı anlayışının Osmanlı toplumuna adaptasyonunda "yerel bir sentez" niteliği taşımaktadır. Batı kaynaklı tıbbi bilgiler, toplumun anlayacağı sade bir Türkçe ile sunulmuştur. Kitabın rüşdiyelerde okutulması, genç nesillere modern hijyen ve sağlık alışkanlıklarının kazandırılması gayesini taşımış ve imparatorlukta halk sağlığı bilincinin kurumsallaşmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Dr. Şükrü Kâmil, Halk sağlığı, Hıfzıssıhha, Tıp eğitimi.

ABSTRACT

Objective: This study aims to examine Dr. Şükrü Kâmil's work title *Public Health Courses* within the context of hygiene courses taught in the 19th-century Ottoman Empire. The study intends to provide original findings regarding the Ottoman education system, public health literature and author's biography.

Method: the primary source of the research is the work *Public Health Courses*. Data regarding Dr. Şükrü Kâmil's life and Works were supplemented with documents obtained from the Ottoman Archives of the Prime Ministry. Content analysis was employed to analyze the work, and health-related topics were classified based on their focal points, content, and target audience.

Findings: Written in Ottoman Turkish in 1892 and used as a textbook in middle schools, the work consist of twenty-three lessons. The content covers a wide range of topics, including nutrition, respiration, ventilation, skin health, bathing culture, clothing, sports and the harmful effects of tobacco and alcohol. It was determined that Dr. Şükrü Kâmil's primary motivation for publishing this work stemmed from his observation that public health lessons were being taught from French courses, leading to his perceived need for a textbook in Turkish.

Conclusion: The work stands out as a "local synthesis" in the adaptation of modern public health concepts to Ottoman society. Medical information from Western sources was presented in plain Turkish suitable for the public. The use of the book in school aimed to instill modern hygiene and health habits in the youth, contributing significantly to the development of public health awareness in the Ottoman Empire.

Keywords: Dr. Şükrü Kâmil, Public health, Hygiene, Medical education.

¹Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi 2026;16(1):135-146

DOI:10.31020/mutfd.1775608

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 1 Eylül 2025; Kabul Tarihi- Accepted: 30 Aralık 2025

İletişim- Correspondence Author: Fatma Akın <fatmaakin@hitit.edu.tr>

Bu derginin içeriği Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License kapsamında lisanslanmıştır.

Giriş

Sağlıklı bir yaşam için gerçekleştirilen faaliyetler ve alınan önlemler anlamına gelen hıfzıssıhha, Arapça hıfz ve sıhha kelimelerinden gelmekte olup bugün sağlık bilgisi ve hijyen anlamında kullanılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunda halk sağlığına ilk yıllardan itibaren önem verilmiş, salgın hastalıklara mahal vermemek için tedbirler alınmıştır.¹ XVII. yüzyıldan itibaren ise Avrupa'da toplum sağlığının tıp biliminde ayrı bir bölüm olarak ele alınmaya başlanması, kurum ve komiteler kurulması Osmanlı İmparatorluğunu da harekete geçirmiştir. 1838'de II. Mahmud Karantina Meclisi'ni kurmuştur.² II. Mahmud ayrıca genel halk sağlığı ile ilgili de sert kurallar getirmiştir. Örneğin, sokaklardaki pisliklerin kaldırılmasına, gıda maddelerinin yeterince temiz olarak sunulmasına, ağaçlandırma yapılmasına önem gösterilmiştir. Özellikle mezarlıkların yerleşim yerlerinin dışına kurulmasına ve mezarların belirli bir derinliğe kadar kazılmasına karar verilmiştir. Bu kurallara uymayanların ceza kanuna göre bir aydan bir yıla kadar hapis ya da belirli miktar para cezası alması uygun görülmüştür.¹ II. Mahmud'un sağlık alanında getirdiği önemli başka bir yenilik ise Hekimbaşı Behçet Mustafa Efendi önderliğinde Asâkir-i Muhammediye'nin hekim ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulan Tıbhâne-i Âmire'dir. 14 Mart 1827'de eğitime başlayan bu okul düzenli bir tıp eğitimi başlatmak maksadını taşımış ve böylece sağlık konusundaki yeni gelişmenin temelleri atılmıştır. Okulun ilk öğrencileri Âsakir-i Mansûre ordusunun acemileri, yetenekli gençleri ve Süleymaniye Tıp Medresesi öğrencileridir. İlerleyen yıllarda II. Mahmud'un emriyle Viyana'dan Karl Ambros Bernard getirilmiş, Bernard okulun programını Viyana'daki akademiyle benzer şekilde yeniden düzenlemiştir.³

Tıphâne-i Âmire'de Hıfzıssıhha dersleri İstefenaki Karateodori tarafından 1839'dan itibaren beşinci sınıfta okutulmaya başlamıştır. 1845'te Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne ile bir arada olan lise kısmı, Mekteb-i İdâdi-i Tıbbî adıyla ayrılmıştır. Dört sene burada eğitim gören öğrencinin, beş yıl, 1850'da altı yıl olarak yüksek tıp öğrenimine geçmesi kararı alınmıştır. Bu tarihten sonra hem lisede hem de yüksek tıp öğreniminde hıfzıssıhha dersleri okutulmuştur.⁴ Buna bağlı olarak hıfzıssıhha ile ilgili eserler ya Avrupa dillerinden çevrilmiş ya da müstakil eserler kaleme alınmıştır. Bu çalışmada rüşdiyelerde hıfzıssıhha derslerinde ders kitabı olarak okutulan, Dr. Şükrü Kâmil'in kaleme aldığı, Maârif Nezareti'nin izniyle Kasbar Matbaasında 1309/1892'de basılan *Hıfz-ı Sıhhat Dersleri* adlı eser ele alınmıştır. Böylece Dr. Şükrü Kâmil'in çalışmaları özelinde Osmanlı İmparatorluğunda hıfzıssıhha ile ilgili literatürün analizine katkı sunulmuştur.

Materyal ve Metot

Çalışmada Dr. Şükrü Kâmil tarafından 1892'de basılıp 1906'ya kadar rüştiyelerde ders kitabı olarak okutulan *Hıfz-ı Sıhhat Dersleri* isimli eser ana kaynak olarak incelenmiştir. **Tablo 1'**de detaylı başlıkları verilen bu dersler halk sağlığının korunması bağlamında temel hususları kapsamaktadır. Çalışmada içerik analizi yöntemine başvurulmuştur. Bu maksatla dersler tematik tasnife tabi tutulmuştur. Derslerde ele alınan konunun önemi, kapsamı ve öğrenciler için öğretici yönlerinin neler olduğu üzerinde durulmuştur. Zira her dersin sonunda bir önceki dersi kavramakla ilgili sorular bulunmaktadır. Bu da Dr. Şükrü Kâmil'in belirli bir yöntemle eserini öğrencilerin ve genel okuyucuların istifadesine sunduğunu göstermektedir. Fakat bu derslerin belirtilen tasnif çerçevesinde içerik analizleri yapılmadan önce iki ayrı bölüme yer verilmiştir. İlk bölüm hem bu çalışmada ilk kez kullanılan Osmanlı Arşivi'ndeki bazı belgeler hem de genel literatürden hareketle "Dr. Şükrü Kâmil'in Hayatı ve Eserleri" başlığını taşımaktadır. Böylece Dr. Şükrü Kâmil'in söz konusu eserini kaleme alma motivasyonu ve tıpla ilgili birikiminin somutlaştırılması amaçlanmıştır. Diğer başlık ise "Osmanlı İmparatorluğunda Hıfzıssıhhaya Dair Eserler" şeklindedir. Bu başlık altında Osmanlı hıfzıssıhha literatürünün kısa bir tanıtımı yapılmıştır. Bundan maksat ise Dr. Şükrü Kâmil'in eserinin bu literatür içerisindeki öneminin tespit edilebilmesini kolaylaştırmaktır.

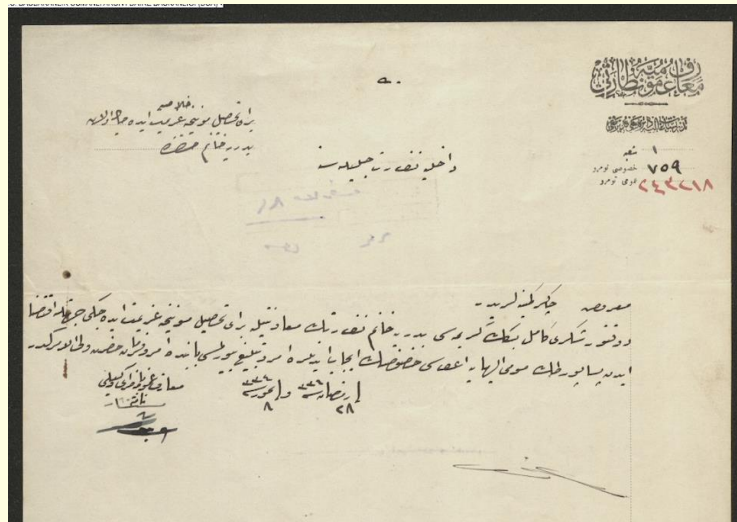
Dr. Şükrü Kâmil'le ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde bu eserin detaylı ve etkin bir şekilde incelenmediği tespit edilmiştir. Bu yüzden kaynak itibarıyla çalışmanın odağına günümüz Türkçesine henüz kazandırılmamış

olan bu eser yerleştirilmiştir. Öte yandan Dr. Şükrü Kâmil'in *Maârif Mecmuası* gibi bazı süreli yayınlarda hıfzıssıhha kapsamına giren yazılar yayımladığı görülmektedir. Çalışma dahilinde eserdeki hangi derslerin *Maârif*'teki yazılarla örtüştüğüne dair tespitler yapılarak mümkün mertebe eserin mevcut literatürle karşılaştırılması yapılmıştır.

Dr. Şükrü Kâmil'in Hayatı ve Eserleri

Dr. Şükrü Kâmil, 1870'de İstanbul'da doğdu. Babası, Selanik'te redif alayı kaymakamı olarak görev yapan Kâmil Bey'dir. Annesi ise İstanbullu olup, annesinin soyu eski vezirlerden Öküz Mehmet Paşa'ya dayanmaktadır. Dr. Şükrü Kâmil, büyükannesi tarafından büyütülmüş, ilk öğrenimini İstanbul'da aldıktan sonra kur'a ile Tıbbiye İdâdisine seçilmiştir. 1890'da tıp eğitimini tamamladıktan sonra iki sene Haydarpaşa'da staj görmüş, ardından Anadolu'da çeşitli yerlerde görevler yapmıştır. Dr. Şükrü Kâmil, bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları ile tanışmış, onlara katılmış ve II. Abdülhamid'e karşı olan faaliyetlerin içerisinde yer almıştır. Bundan dolayı da İstanbul Askerî Dîvân-ı Harbî'nde yargılanmış, hapis cezası almıştır. Cezası bittikten sonra İttihat ve Terakki adına çalışmaya devam ettiği için Elaziz'e sürülmüştür. 1909'de kendi istediği ile emekli olduktan sonra İstanbul'a yerleşmiş, gazetelerde yazılar yazmış, telif ve çeviri eserler kaleme almıştır. 1911'de bir suikast ile öldürüleceğini düşünerek İstanbul'dan ayrılıp Yemen'e giderek burada Sıhhiye Müdürlüğü yapmıştır. I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bu bölgede kalmış, 1918'de İstanbul'a dönmüş, Feshane'de, Darülaceze'de hekimlik yapmıştır. 1922'de yeniden Anadolu'ya gitmeye karar vermiş, Bitlis'te, Diyarbakır'da ve Elaziz'de Sıhhat Müdürlüğünde, Konya'da Sıhhat Müfettişliği görevinde bulunmuştur. Cumhuriyet ile "Talimcioğlu" soyadını almıştır. 1930'da yeniden İstanbul'a dönerek İstanbul Belediyesi Sıhhat Müfettişi olmuştur. 1938'de yaş haddinden emekli olduktan sonra Şişli Fransız Hastanesi'nde hekimlik yapmıştır. 1946'da ise vefat etmiştir.⁵

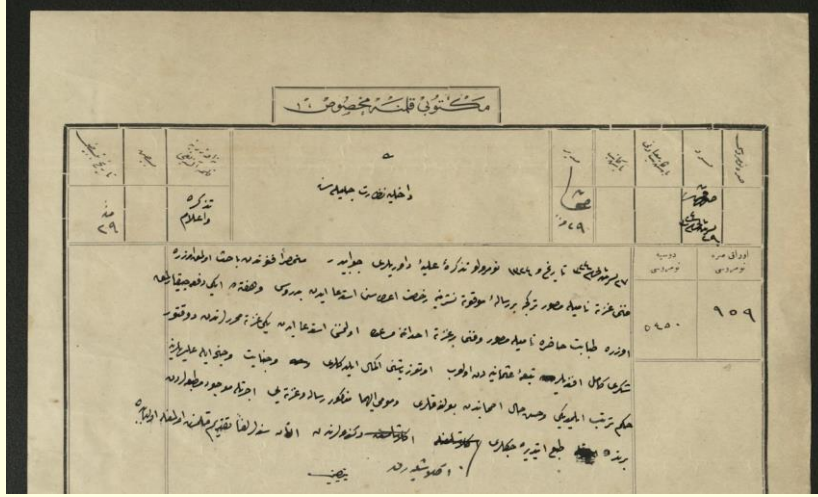
Kendisi dört kez evlenmiş olup dokuz çocuğu vardır. Dr. Şükrü Kâmil gibi çocukları da eğitime önem vermiştir. Kızlarından Bedriye Hanım'ın 1918'de tahsil için Münih'e gittiği anlaşılmaktadır. Öyle ki bu seyahat için Maârif-i Umûmiye Nazırından kendisine pasaport verilmesi için izin çıkarılmış, ilgili yerlere yazılmıştır (*Şekil 1*).⁶

Şekil 1. Bedriye Hanım için verilen izin.⁶

Oğullarından Şükrü Raşid, hekimdir. Dr. Şükrü Raşid'e yazdığı mektuplarda Dr. Şükrü Kâmil'in hekimliğe dair görüşlerini görmek mümkündür. Öyle ki hastalıklara ve hastalara dair fikirlerini, hekimlerin nasıl olması gerektiğini ve nasihatlerini oğlu Dr. Şükrü Raşid ile paylaşmıştır. Dr. Şükrü Kâmil hem Osmanlı'nın son dönemini hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna şahit olan bir aydın olarak yetmiş altı yıllık hayatında özellikle tıp alanında pek çok eser kaleme almıştır. 1928'e kadar ikisi çeviri olmak üzere eski harflerle altı, harf

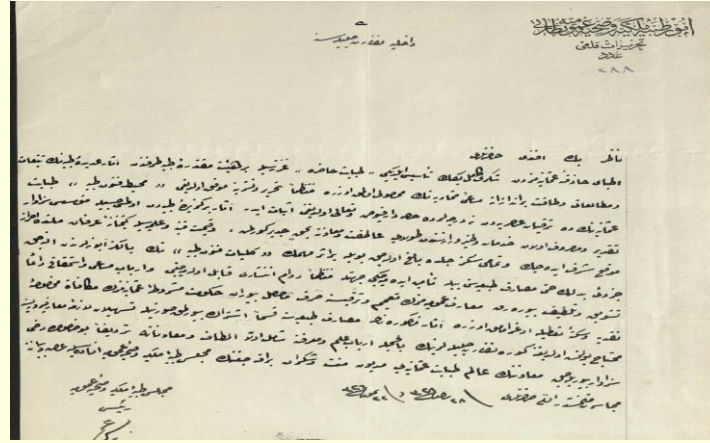
devriminden sonra yeni harflerle on altı olmak üzere sağlık konularında yayınlanmış toplam yirmi iki kitabı vardır.⁷ 1908'de haftada iki defa çıkarılmak üzere *Tabâbet-i Hâzıra* adıyla resimli ve fenni bir gazete çıkarmak için izin istemiştir. Bunun üzerine merkezde talebi değerlendirilirken, Dr. Şükrü Kâmil'in Osmanlı tebaasından olduğu, otuz yaşını geçtiği, cinayet gibi suçlardan ceza almadığı ve iyi hal içerisinde olduğu göz önüne alınarak gazete çıkarması için Dr. Şükrü Kâmil'e izin verilmesine olumlu bakılmıştır. Gazetelerin ücretle mevcut matbaalarda basılacağı kendilerinden alınan senetlerle de doğrulandığından Dr. Şükrü Kâmil'e iznin verilmesi Mektubî Kalemî'nden Dâhiliye'ye bildirilmiştir (*Şekil 2*). Nitekim 1909'da *Tabâbet-i Hâzıra* adıyla tıp dergisini İstanbul'da çıkarmıştır. Sunulan teklifte gazete şeklinde haftada iki kez çıkarılması ve resimli olması planlanmıştır.⁸

Şekil 2. Dr. Şükrü Kâmil'e *Tabâbet-i Hâzıra* dergisini çıkarması için verilen izin.⁸

Bunun dışında Dr. Şükrü Kâmil *Muhit-i Fünûn-ı Tıbbiye* adıyla bir tıp eseri çıkarmaya teşebbüs etti. *Muhit-i Fünun-ı Tıbbiye*, tıbbiye mensup bir heyet ile sekiz cilt olarak planlandı. Eser, Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye reisi tarafından Osmanlı tıbbının ne derece ileri seviyede olduğunu ispat edecek kıymetli bir çalışma olarak tanımlandı. Belgelerin diliyle *Muhit-i Fünun*, “kıymet-i fenniye ve ilmiyesiyle kütüphaneye irfan-ı millete ihraz-ı mevkii şeref edecek” nitelikteydi. Eserin masraflarının abonelerin vereceği paralarla karşılanması planlandı. Ancak bu denli kıymetli bir çalışmanın masraflarının yalnızca abonelerden alınacak cüz’i bir bedel ile karşılanması mümkün olamayacağından, istikrar sağlayamayacağı öngörüldü. Bu nedenle çalışmanın devamının sağlanması için Maârif Nezareti tarafından çalışmaya destek verilmesi gerektiği yazışmalara yansdı (*Şekil 3*).⁹ Bunun üzerine merkezî hükümetçe de bu gibi eserlerin artırılması için teşvik ve taltif edilmesi gerektiği vurgulanarak Maârif Nezareti’nden elli lira verilmesi uygun görüldü.^{10*1}

*1 Mevcut literatürde Dr. Şükrü Kâmil'in bu çalışması ile ilgili daha farklı bilgi mevcuttur. Dr. Şükrü Kâmil'in Dr. Nurettin Rahim ile birlikte “*Muhit-i Fünun-ı Tıbbiye*” adıyla bir tıp ansiklopedisi çıkarmaya teşebbüs ettiği belirtilmiştir. Hatta eseri 5000 sayfa, resimli olarak ve 13 cilt şeklinde planladığı yazılmıştır. Bu eser nedeniyle matbaacılara yüksek miktarda borçlandığı ve yine bu yıllarda kendisine bir suikast hazırlandığını hissetmesinden dolayı İstanbul’dan ayrıldığı belirtilmiştir. Gülten, “Gazeteci, Yazar, Dr. Şükrü Kâmil Talimcioğlu (1870-1946)”, s. 78. Ancak görüldüğü üzere Osmanlı Arşivinden edinilen belgede eserin 8 cilt olarak planlandığı ve Maârif nezaretinden destek aldığı tespit edilmiştir. Çalışmanın akıbeti ile ilgili bilgiye ise Osmanlı Arşivinden ulaşılamamıştır.

Şekil 3. Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiyye İdaresinin Dahiliye Nezaretine çalışmaya destek olunmasına dair gönderdiği yazı.¹⁰

Osmanlı İmparatorluğunda Hıfzıssıhha Dair Eserler

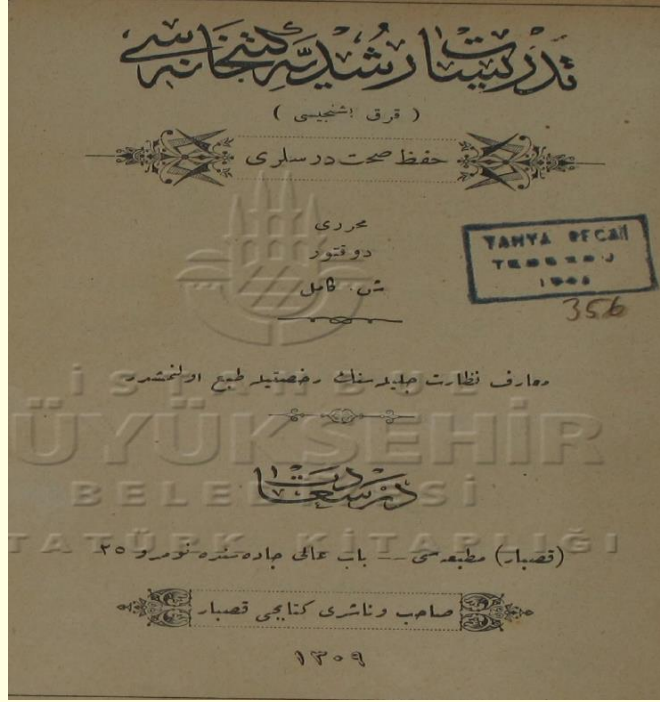
Osmanlı tıp literatüründe ilk halk sağlığı kitabı, Arjizen Serandi tarafından Fransızca *Hygionomie ou Regles Pour Se Conserver en Bonne Sante, A l'Usage des Habitants de l'Empire Ottoman* (Osmanlı İmparatorluğu Halkına Yönelik Hijyenomi-Sağlığı Koruma Kuralları) adıyla basılmış, devrin sultanı Abdülmecid'e sunulmuştur. Paris'te padişah sayesinde tıp eğitimi gördüğü için minnetlerini sunan Dr. Serandi, kulluk görevini yerine getirmek için bu kitabı kaleme aldığını dile getirmiştir. Eserinde özellikle gençlere hitap ettiğini, gençlikte hastalıklarla mücadele etme bilincinin sağlıklı bir yaşam için gerekli olduğu görüşündedir. Yedi bölüm olarak hazırlanan eserde hastalıklar, korunma yolları, tedaviler, hava, yiyecekler, hareket, çalışma, dinlenme, uyku, regl, cinsellik, evlilik gibi pek çok konuya değinilmiştir.¹¹

Avrupa'da yaygın olduğu görülen hıfzıssıhha ile ilgili kitapların, Osmanlı İmparatorluğunda XIX. yüzyılın ortalarından itibaren tıp öğreniminden mezun olan kişiler tarafından çevirilerle desteklenerek yazıldığı anlaşılmaktadır. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de hıfzıssıhha dersi öğretmenini olan Mehmet Emin Fehmi Efendi, M. Becquerel'in *Hijyen* kitabının I. cildini esas alarak, kendi derlediği başka bilgilerle *İlm-i Hıfz-ı Sıhhat* adıyla bir eser kaleme almıştır. Ancak yayınlamaya ömrü vefa etmediği için Dimitri Efendi tarafından 1872'de bastırılmış, II. cildi de Nafiz Efendi ve Dimitri Efendi tarafından Türkçeleştirilmiştir. Türkçe basılı ilk halk sağlığı kitabı olarak bilinmektedir. Daha sonraki yıllarda bu eserin iki cildi de Askerî Tıbbiye'den mezun olan ve burada hıfzıssıhha dersleri veren Mahmud Hakkı Paşa tarafından Dimitri Efendi ve Nafiz Paşa'nın çevirileriyle karşılaştırılarak, bazı ilave ve eklemelerle 1890'da *Hıfzıssıhhat* adıyla basılmıştır. Tıbbiye'den mezun olan ve daha sonra İdadî'de hıfzıssıhha dersleri veren İlyas Matar Paşa, *Rehber-i İlm-i Hıfz-ı Sıhhat, Usûl-i Hıfz-ı Sıhhat-i Umûmiye* adıyla halk sağlığı konusunda eserler kaleme almıştır. 1909'da Dârülfünun-ı Osmanî Tıp Fakültesinde hijyen dersleri veren Akil Muhtar, *Hıfzıssıhha* adıyla bir eser kaleme almıştır. Akil Muhtar'dan sonra fakültede hıfzıssıhha dersleri veren Aristidi, emekli olduktan sonra *Mufasssal Hıfzıssıhhat* adlı eserini yazmıştır.¹¹ Diğer tarafta halk sağlığı eğitiminin önde gelen isimlerinden sayılan Hüseyin Remzi Bey'in *Risale-i İhtisar-ı Fevaid, Hıfz-üs-Sıhhat-i Askeri, Ömür ve Afiyet-i Beşer, Hıfz-üs-Sıhhat-i Şübban, Hıfz-üs-Sıhhat-i Askeri Dersleri, Aile Hıfz-üs-Sıhhası, Validelere Yadigar* adlarıyla hıfzıssıhha konulu pek çok eseri bulunmaktadır.¹² 1900'de ise Hamidiye Etfal Hastanesi operatörlerinden Halid İzzet Bey tarafından *Hıfzıssıhha* adlı eser yayımlanmıştır. Matbaa-i Amire'de basılan bu eser, taşradaki idadi mekteplerinden okutulmak üzere Maârif Nezaretince onaylanmıştır.¹³ Bu çalışmada ele alınan Dr. Şükrü Kâmil'in hıfzıssıhha dair eseri de rüştiye mekteplerinde ders kitabı olarak okutulmuş olup daha önce detaylı bir incelemeye tabi tutulmamıştır. Hatta bu eser hıfzıssıhha ile ilgili literatür değerlendirmesinde yer almamıştır. Dolayısıyla bu çalışma ile Osmanlı hıfzıssıhha literatürüne katkı sunulması planlanmıştır.

Bulgular

Hıfz-ı Sıhhat Dersleri Adlı Eserin Yazım Motivasyonu ve Derslerin Başlıkları

Hıfz-ı Sıhhat Dersleri adlı eser 1309/1892'de kaleme alınmıştır (**Şekil 4**). Bu eser 1906'ya kadar Maârif Nezareti tarafından mekteplerde ders kitabı olarak kabul edilmiştir.⁵ Dr. Şükrü Kâmil'in bu eseri ayrıca dört baskı yapmıştır.⁷

Şekil 4. Dr. Şükrü Kâmil'in Hıfz-ı Sıhhat Dersleri adlı eserinin kapak sayfası.¹⁴

Dr. Şükrü Kâmil, Tedrîsât-ı Rüşdiye Kütüphanesinde Türkçe eğitim gören çocukların Fransızca bir eserden hıfzıssıhha derslerini öğrendiğini tespit etmiş ve böyle önemli bir ilmin Fransızca bir eserden okutulmasından rahatsız olmuştur. Bunun üzerine Dr. Şükrü Kâmil, hem II. Abdülhamid devrinin maârif konusundaki gelişmişliğine bir delil olması amacıyla hem de rüştiye mekteplerinde okutturulmak üzere çocukların anlayabileceği tarz ve ifadeyle bir ders kitabı kaleme almıştır.¹⁴ Ders kitabı niteliğindeki altmış bir sayfalık bu eserde çeşitli başlıklarda yirmi üç ders bulunmaktadır. Her ders ile ilgili bir sonraki derste kavrama soruları bulunmaktadır. Eserdeki derslerin başlıkları aşağıdaki gibidir (**Tablo 1**).

Tablo 1. Hıfz-ı Sıhhat Dersleri'nde Yer Alan Dersler¹⁴

No	Başlık	No	Başlık
1	Hıfzıssıhhat Neye Derler? Faydası Nedir? Neden Bahseder?	13	Elbiseler
2	Yemek Ne İçin Yenir? Nasıl Yenir?	14	Fes, Boyun Bağı, Gömlek, İçdonu, Çorap, Eldiven
3	Ne Yemeli?	15	Elbisenin Sonu
4	Ne Yemeli? (Son)	16	Sıcaklık ve Soğukluk
5	Su, Kahve, Çay	17	Isınmak İçin Lazım Olan Şeyler
6	Nasıl Teneffüs Edilir?	18	Aydınlık
7	Hava-yı Mahsur	19	Mesken "Ev"
8	Hava-yı Temizleme Vasıtaları	20	Evlerin Havası
9	Cilt (Deri) Ne İşe Yarar? Nasıl Muhafaza Edilir ve Dikkat Olunur?	21	Jimnastik
10	Hamamlar	22	Ders Çalışmak
11	Soğuk Su ile Yıkanmak, Duş Yapmak, Nehir ve Göllerde Yıkanmak	23	Tütün ve Alkol
12	Deniz Hamamları ve Soğuk Su ile Yıkanmak Hakkında Hıfzıssıhha Kuralları		

Tablodan da anlaşıldığı üzere Dr. Şükrü Kâmil, hıfzıssıhha kapsamında birçok konuyu ele almıştır. Nitekim *Maârif* dergisinde de sağlık hakkında pek çok yazı yayımlamıştır. 1891'de başladığı bu yazılara 1894'e kadar devam etmiştir. *Maârif*'teki yazılarının içeriğine bakıldığında¹⁵ hamamlar, jimnastik, ev, elbiseler, havanın nasıl teneffüs edilmesi gerektiği gibi bazı konuların *Hıfz-ı Sıhhat Dersleri* adlı eserindeki içeriklerle uyduğu görülmektedir.

Dr. Şükrü Kâmil'e Göre Hıfzıssıhhanın Kapsamı ve Önemi

Dr. Şükrü Kâmil'e göre sıhhat, bir insanın hasta olmayıp sağlam olarak vaktini geçirmesi demektir. Şu durumda sıhhat, bir insan için en gerekli şeylerden birisi olduğundan, kişi sıhhatini nasıl muhafaza edeceğini iyi bilmelidir. Bunu öğreneceği ilim ise İlm-i Hıfz-ı Sıhhattir. İlm-i Hıfz-ı Sıhhati okumadan, öğrenmeden sağlam ve sağlıklı olarak yaşamak mümkün değildir. Bu nedenle Dr. Şükrü Kâmil, okullarda diğer derslere verilen önem ve emeğin hıfzıssıhha derslerine de verilmesini temenni etmektedir. Zira ona göre sağlıklı değilken diğer dersleri anlamak mümkün olamayacaktır. Bu ilmin ne denli gerekli olduğunu Hz. Muhammed'in de belirttiğini söyleyerek dersin önemini eserinin girişinde vurgulamıştır.¹⁴

Eserinde Dr. Şükrü Kâmil, hıfzıssıhhayı, insanların sağlıklı ve sağlam bir yaşam sürmelerini sağlayan bir ilim olarak tanımlar. Peki, bu ilim nelerden bahseder? Ona göre hıfzıssıhha, bir çocuğun doğumundan ölümüne kadar onun amiri ve kılavuzudur. Yani, insanın hayatı boyunca uyması gereken bir kanun gibidir. Bu kanunlara uyulmadığında, kişiye tıpkı bir cezaymışçasına hastalık ya da olumsuz sonuçlar doğabilir. Dr. Şükrü Kâmil, "Allah bizi muhafaza edecekse eder" diyerek tedbiri elden bırakmanın yanlış olduğunu vurgular. Ona göre, "Allah insanlara akıl vermiştir ve bu akıl, kişinin rehberidir, akla da iyi bakılmalıdır". Dolayısıyla akla iyi bakmak da bir o kadar önemlidir. Hıfzıssıhhanın önemini ve faydalarını bu şekilde açıkladıktan sonra, Dr. Şükrü Kâmil ikinci dersten itibaren bu ilmin içeriğine derinlemesine değinir.¹⁴

Sağlıklı Beslenme Yöntemleri

Beslenme başlığında Dr. Şükrü Kâmil, insanların gelişimi için yemek yemenin gerekli olduğunu vurguladıktan sonra "ne yemelidir?" hususunda teknik bilgiler vermektedir. İnsan vücudunu büyüten mevâdd-ı azotiye de denilen süt, yumurta ve et gibi besinlerin faydalarına değinmektedir. Bunun dışında mevad-ı karboniye dediği şeker, tereyağı, nişasta gibi ürünlerin de gerekli miktarda alınmasının önemi vurgulanmaktadır. Buna göre, bir insan yirmi dört saatte üç yüz elli gram karbon ve on beş gram azot sarf ettiğinden her iki besin türünden de yeterli miktarda almalıdır.¹⁴

Dr. Şükrü Kâmil, yenilecek yemeğin cinsinin yanı sıra yemeğin nasıl yenilmesi gerektiğini de izah etmektedir. Zira yemeğin içeriği kadar nasıl yendiği de sağlık açısından önem arz etmektedir. Öncelikle yemek gayet yavaş yenmeli, iyice çiğnenmeli, yemek arasında su içip, yemek bittikten sonra en az iki-iki buçuk saat geçmeden su içilmemelidir. Yemek çok yenmemeli, sofradan aç kalkılmalı ve yemekler çok sıcak tüketilmemelidir. Ayrıca yemek sadece acıkınca yenmeli, tokken istemeden yemek yenmemelidir. Dr. Şükrü Kâmil, özellikle midenin kolay hazmedeceği ürünlerin tercih edilmesi üzerinde ısrarla durmaktadır. Mesela, sütün kolay hazmedilen bir besin olduğunu, bir bardak sütün iki bardak et suyunun yerine geçmekte olduğunu belirtmektedir. Et ürünlerinden tavuk türünün tercih edilmesini uygun görmektedir. Fakat kırmızı et tüketilmesi halinde en kolay hazmedilen cinsin kıvrıkcık koyun ve sığır eti olduğunu belirtmektedir. Balıkların ise yağsız olanları kolay hazmedildiğinden alabalık, kaya balığı, kalkan yavrusu, sardalya, levrek balıkları sağlık için uygun türden verilen örneklerdir. Bu balıklar ızgara yapılarak tüketilmelidir. Ekmeğin ise bayat olanının hazmı kolay olduğundan taze ekmek tercih edilmemelidir. Baklagillerden kuru fasulye ve mercimek vücuda oldukça faydalı olarak aktarılmıştır. Yaş sebzelerden ise ebe gömeci, bamya, leziz ve kolay hazmedildiğinden öncelikli olarak tercih edilmelidir. Meyvelerden en kıymetlisi üzümdür. Üzüm hem kolay hazmedilir hem de besleyicidir. Üzümden sonra elma ve armut kolay hazmedilebilen diğer meyvelerdir. Hamur işlerinin

hazmedilmesi zor olduğundan mümkün olduğunca tüketilmemelidir, tüketilse dahi hazmedilene kadar uyunmamalıdır.¹⁴ Dolayısıyla Dr. Şükrü Kâmil, sağlıklı bir beslenmenin midenin kolay hazmedeceği ürünlerin seçilmesinden geçtiğine dikkat çekmiştir.

İnsan vücudunun en temel ihtiyaçlarından birisinin su olduğuna vurgu yapan Dr. Şükrü Kâmil'e göre su, berrak ve renksiz olmalıdır. Su, içine atılan sabunu kesmeden köpürtüyorsa o su saftır, rahatlıkla içilebilir. Suda herhangi bir koku olmamalıdır. İçilen suyun nereden geldiği bilinmelidir, çünkü bozuk su insanı yavaş yavaş zehirleyebilmektedir. Örneğin bataklıklardan gelen su içilmemelidir. Şayet içilecekse bu sular kaynatılmalıdır. Ayrıca kurşun borulardan geçen sular ve kuyu sularının da kullanılmaması gerektiğini belirtmiştir. Sarnıçlardan içilen suların ise havalandırılmasını elzem görmüştür. Suyun az içilmesi gerektiğinin yanı sıra yemek arasında da suyun içilebileceği fakat yemekten sonra ya da yazın buzlu suyun içilmemesinin önemine değinmiştir. Renkli ve boz olan sular ise süzülerek içilebilen türler arasındadır. Dr. Şükrü Kâmil'e göre sıvı olması itibarıyla tüketilen çay insanı kabız hale getirebileceğinden az tüketilmelidir. Kahve ise bilhassa çocuklar tarafından kesinlikle tüketilmemelidir.¹⁴

Solunumun İnsan Sağlığına Etkisi ve Önemi

Beslenme hakkındaki görüşlerini yukarıdaki şekilde detaylı olarak madde madde sıralayan Dr. Şükrü Kâmil, bundan sonra teneffüs konusunda malumat vermektedir. Çünkü ona göre, yeme ve içmeden sonra insan hayatı için en önemli unsur, teneffüstür. Bir insanın vücudunda siyah kanın kırmızıya dönmesi, yaşaması için gereklidir. İnsan vücudundaki sıcaklık yani hararet de bir kişinin yaşam belirtisidir. Bunların hepsini sağlayan ise teneffüstür. Dolayısıyla bu derece ehemmiyetli bir fiilin bazı kurallar çerçevesinde olması gerekmektedir. Bir kişinin temiz hava alabilmesi için uyuduğu odanın büyüklüğünün yaklaşık seksen metre genişliğinde olması lazımdır. Ancak bu durum normal hanelerde çok mümkün değildir. Bu nedenle havanın tazelenmesi ve temizlenmesi için bazı kaideleri yerine getirmek gerekmektedir. Örneğin soba ve ocak yanan bir evde bir taraftan soba yanarken kapı hafif aralanır ise temiz hava buradan içeri girer, pis hava da sobanın borusuyla dışarı çıkar ve böylece hava yenilenmiş olur. Yazın pencere açmak da doğrudan havanın temizlenmesi sağlamaktadır. Bunların dışında, aynı odada birkaç kişi uyumamalıdır, tatil günlerinde dışarı çıkıp temiz hava alınmalıdır, bulunulan ortamda hava bozulursa hemen pencereler açılmalıdır, hasta kişilerle aynı odada bulunulmamalıdır.¹⁴

Cilt Sağlığı ve Hamamlar

Dr. Şükrü Kâmil'in ele aldığı konulardan biri de insan cildinin nasıl korunması gerektiğidir. Dr. Şükrü Kâmil, Haydarpaşa'da staj yaparken Düring Paşa, cilt profesörü olarak İstanbul'a gelmiştir. Bunun üzerine Şükrü Bey, arkadaşlarıyla birlikte Düring Paşa'nın yanında çalışmaya başlamıştır. Hastanedeki Hilâl-i Ahmer Barakası cildiye kliniği yapılmış, fırsat buldukça burada çalışmaya yoğunlaşmışlardır. Yaklaşık iki sene Düring Paşa'nın yanında cildiye eğitimi gören Dr. Şükrü Kâmil, bundan sonra Haydarpaşa'da cilt hocası Binbaşı Şekip Bey'in yanına girmiştir. Bu dönemde stajyerlerin doğrudan hasta bakması yasak olsa dahi hocası Şekip Bey, hastaneye çok gelmediğinden Dr. Şükrü Kâmil tek başına hasta bakabilmiştir.⁵ Dolayısıyla cilt konusuna özel bir ilgisi olan Dr. Şükrü Kâmil, bu konuyu eserine de yansıtmıştır.

Eserde cildin ne işe yaradığı, nasıl korunması gerektiğine dair ayrıntılı bilgi vermiştir. Yaklaşık beş dersini cilt konusuna ayırmıştır. Dr. Şükrü Kâmil'in deyişiyle cilt, insanı örten bir deridir ve birbiri üzerine konulan birkaç kısımdan oluşan önemli bir yapıdır. Cilt, teneffüse yardım eder ki bu hayati bir önem arz etmektedir. Cildin teneffüs kanallarının kapatılması teneffüsü zorlaştıracığından insanın ölmesine neden olmaktadır. Bu nedenle cilt, insan sağlığı için temiz tutulmalıdır. Cildi temiz tutmanın en önemli vasıtası ise hamamlardır.¹⁴

Dr. Şükrü Kâmil hamamların önemine ve faydalarına uzun uzun değinmiştir. Hamamların İslâmiyet'in ortaya çıkmasıyla sayıca arttığı ve bu mekanlarda insan vücudunun terleyerek ürettiği kirin kese vasıtasıyla dışarı

atıldığı aktarılmaktadır. Gözeneklerin açıldığı hamamların özellikle çok sıcak olmaması, çok uzun süreli olmaması kaydıyla sabun ve lif kullanılması, içerde çok uzun kalınmaması, on beş günde bir defa hamama gidilmesi, hamamda soğuk içecekler tüketilmemesi ve aç bir şekilde hamama gidilmemesi gerekmektedir.¹⁴

Hamamlarda cilde faydalı olan sıcak su dışında soğuk su ile yıkanmak da kişinin hem cildi için hem de vücudu için faydalıdır. Yıkanma esnasında insana bir titreme gelirken kurulanma sırasında bir sıcaklık hissedilir. İşte bu durum oldukça sağlıklıdır. Özellikle benzi sararmış, zayıflamış çocuklar için soğuk su, çok iyidir. Ancak kalp hastası birisi soğuk su ile yıkanmamalıdır. Soğuk su ile yıkanmak banyo ve hamamlarda olduğu gibi nehir ve göllerde de yapılabilmektedir. Ancak buralarda kişi bazı hususlara dikkat etmelidir. Çünkü buralarda bazı hastalık tohumları vardır. Bu nedenle durgun sular yerine temiz ve akış halindeki nehirlerle girilmelidir. Mesela, İstanbul'da Göksu Deresiyle, Kâğıthane Deresi suları yosunlu ve durgun olduğundan buralarda yıkanılmamalıdır. Deniz hamamları bu anlamda en faydalı olanlarıdır. Deniz suyu, insan vücudu için faydalı maddeler barındırmaktadır. İstanbul'da Haydarpasha, Kazköy, Moda ve Boğaziçinde Çengelköy, Beylerbeyi, Sarıyer mevkileri deniz hamamları açısından uygundur. Denize, sabahleyin güneş doğduktan iki saat sonra ve akşamları batmadan önce girilmelidir.¹⁴ Hamam ya da deniz suyu itibarıyla, Dr. Şükrü Kâmil'in eserinin İstanbul özelinde ayrıca kıymeti haiz bilgiler içerdiği görülmektedir.

Sağlıklı Giyim ve Kuşamın Önemi

Dr. Şükrü Kâmil, cilt ile bağlantı kurarak cildin temiz tutulması için hamamlardan ve doğru yıkanmadan sonra giyim ve kuşamdan bahsetmektedir. Elbiseler hem cildi temiz tutmakta hem de insan cildini soğuktan ya da sıcaktan korumaktadır. Dr. Şükrü Kâmil burada kıyafet algısı ile ilgili bir uyarı yapmaktadır. Ona göre elbiseler, kişinin kendisini dışarıya arz etmesi kaygısıyla dar ve biçmeli giyilmemelidir. O'na göre, kişinin kendisini göstermesi çalışarak ve ilim sahibi olunarak mümkündür. Bu yüzden elbiselerin dokusu ve yapısı insan vücudu için sağlıklı olanlardan seçilmelidir. Mesela, pamuk ve kendirden yapılan elbiseler vücut için oldukça sağlıklıdır. Yün, ipek, pamuk ve keten elbiseler sırasıyla insanı sıcak tutan kıyafetlerdir. Elbisenin çokluğu hamallıktır ve bu nedenle Dr. Şükrü Kâmil, az giyinip öz giyinmeyi tavsiye etmektedir. Baş için fesi önermekte, boyun sargısını insanı soğuktan koruduğu için faydalı bulmaktadır. Kan dolaşımını engelleyeceği için pantolonların dar olmaması gerektiğini vurgulamakta kemerlerin dahi karnı sıkılaşmasına dikkat edilmesini belirtmektedir. Benzer şekilde yeleklerin, ceketlerin ve ayakkabıların muhtak bol kullanılması hususunda kişileri uyarılmaktadır. Bunların dışında insan vücudunu sıkça veya serin tutmaları yanında kıyafetlerin temizliğine de vurgu yapan Dr. Şükrü Kâmil, gömleklerin, çorapların ve iç donlarının sık sık değiştirilmesini önermektedir. Diğer taraftan özellikle hıfzıssıhha için gece ve gündüz farklı gömlek giyilmesini de elzem görmektedir.¹⁴

Yaz ve Kış Mevsimlerine Dair Bazı Hususiyetler

Dr. Şükrü Kâmil, elbiselerden sonra insanın güneşin sıcaklığından kendisini koruması hususuna değinmektedir. Sıcak insanın nefes almasını zorlaştırmakta, terlemesini artırmakta, idrarını ve iştahını azaltmaktadır. Bu nedenle sıcaklıklarla baş etmek için hıfzıssıhha kurallarına uygun yaşanmalıdır. Mesela yaz aylarında gündüzleri hazmı kolay olan yemekler tercih edilmeli ve bunların miktarı az tutulmalıdır. Yaz aylarında buzlu suyun içilmemesini önermektedir. Yaz sıcaklarında uykudan kalkınca biraz süt içmeli, sonra saat dörtte-beşte hafif bir sabah yemeği ve akşam on birde veyahut on ikide akşam yemeği yemelidir. Beyaz keten elbiseler giymeli, akşam yatarken pencere ve kapılar açık bırakılmamalıdır. Yazın öğleden bir saat evvel, öğleyi iki saat geçinceye kadar sokağa çıkmamalıdır. İnsanlar sıcaktan korunduğu gibi soğuktan da kendisini sakınmalıdır. Soğuk aylarda yemeğin büyük kısmı et olmalıdır. Kış aylarında sabahları sütlü bir kahve yahut çay içilmeli, tereyağı sürülmüş ekmekle bir sabah kahvaltısı edilip altı ve yedide öğle yemeği ve saat on iki ya da birde akşam yemeği yenmelidir. Elbiseler özellikle göğsü kapalı şekilde tercih edilmelidir. Isınmak için yün kıyafetler giyilmelidir. Ayrıca ısınmak için yakılan ocaklarda da dikkat edilmesi gereken hususlara itina gösterilmelidir.

Sobalar bir pencereye veya kapıya karşı kurulmalıdır. Odaya hava girmesi için kapı ve pencere aralıkları gibi yerler bulunmalıdır. Soba uzun uzun ve çok fazla yanmamalıdır. Sobada kuru odun yakılmalı ve odun kömürü kullanılmalıdır. Odun iyice tutuşmadan sobanın kapağı kapatılmamalıdır. Sobalar çiniden olmalı, demirden olursa da önleri oymalı olmalıdır.¹⁴

Yeme-içme, kıyafet ve yaşanacak yerler dışında insanın temel ihtiyaçlarından birisi de gün ışığı yani aydınlıktır. Karanlık yerde yaşayanlar kansız kalacaklarından yüzleri solgun ve renksizdir. Aydınlık yerlerde rutubet de çok olacağından sağlıksızdır. Bununla birlikte çok fazla ışık kullanmak, sürekli ışığa bakmak da gözleri yormaktadır. Hatta fazla ışık gözlerde *kara su* denilen hastalığa neden olup körlüğe dahi yol açabilmektedir. Bu nedenlerle orta aydınlıkla olan yerlerde bulunmak sağlık açısından oldukça faydalıdır.¹⁴

Mekân-Hijyen İlişkisi

Dr. Şükrü Kâmil, yukarıda izah edilen kısımlara kadar hıfzıssıhha ile ilgili verdiği bilgilerden hareketle kitabı okuyanların artık sağlık ile ilgili bilgi sahibi olduğunu varsaymaktadır. Ancak Dr. Şükrü Kâmil, hıfzıssıhhanın başka bir konusunun da ev yani oturan meskenler olduğunu belirterek iki dersini mekân temizliğine ayırmıştır. Evlerin hıfzıssıhhaya uygun olması için dikkat edilmesi gereken temel kriterler, evin rutubetli olmaması, güneş ve hava alması yani aydınlık olmasıdır. Dr. Şükrü Kâmil, bu şartları sağlaması için evin yapım aşamasından düzenlenme aşamasına kadar dikkat edilmesi gereken hususları detaylı olarak yazmıştır.¹⁴

Jimnastiğe Dair

Mekân temizliğine dair bilgiler verdikten sonra yeniden insan vücuduna dair hususlara geçen Dr. Şükrü Kâmil, bu defa spordan bahsetmektedir. Jimnastiğin insan vücuduna olan faydalarına değinmekte, bedeni kuvvetlendirdiğine vurgu yapmaktadır. Jimnastiğin bedeni kuvvetlendirdikçe insanın zihnini de açtığını düşünen Dr. Şükrü Kâmil, altı çeşit jimnastik olduğunu, kişinin kendisine uygun olan birini seçerek bunu çalışmasını tavsiye etmektedir. Kişi kendini çok fazla yormamalı, jimnastikten sonra dinlenmeli, günde bir saat kadar jimnastik yapılmalıdır.¹⁴

Ders Çalışmanın Önemi

Dr. Şükrü Kâmil'e göre öğrenciler için kitabın en önemli dersi yirmi ikincisi, yani ders çalışma konusudur. Çok ders çalışmanın faydalı olmadığını, önemli olanın verimli çalışmak olduğunu belirten Dr. Şükrü Kâmil, bunun kaidelerini yazmıştır. Örneğin, dersler zihin boş olduğundan sabah çalışılmalı ve yemekten sonra ve günde dört saatten fazla çalışılmamalıdır.¹⁴

Sigara ve Alkolün İnsan Sağlığına Etkisi ve Zararları

Dr. Şükrü Kâmil son olarak tütün ve alkol ile ilgili bir derse yer vermiştir. Ona göre tütünün zararlarını herkes tam anlamıyla bilmemektedir. Bunu daha iyi anlamak için ocağa bakılmalı, tütün içen kişilerin ciğerlerinin de orada görülen kurumlar gibi olduğu unutulmamalıdır. Yine bu ders dahilinde sigara insanı yavaş yavaş öldüren bir zehirdir. Nitekim sigara içenlerin yüzleri solgun, gözleri fersiz, gamlı ve kasvetlidir. İçki ise dinen zaten günah olan bir tüketim maddesi olarak nitelendirilmiş ve rakı, şarap, konyak gibi şeylerin insanın ölmesine neden olduğu belirtilmiştir. Dr. Şükrü Kâmil, içkinin pek çok zararlarından bahsetmekte ve içilmemesini gerektiğine özellikle vurgu yapmaktadır.¹⁴

Tartışma

Dr. Şükrü Kâmil'in hıfzıssıhhaya dair eserinden hareketle Osmanlı son döneminde okullarda okutulan temel halk sağlığıyla ilgili bir eserde hangi hususlara yer verildiğinin tespit edilmesi incelenmeye değerdir. Dr. Şükrü Kâmil, bu eseriyle rüştiye öğrencilerini ve aynı zamanda halkı temel halk sağlığı konusunda bilgilendirme kaygısı taşımıştır. Çünkü halk sağlığı ile ilgili *sürelî* yayınlarda da yazılar yayımlamış fakat bununla

yetinmeyerek daha kapsamlı müstakil bir kitap hazırlamıştır. Buradaki maksadı önem verdiği halk sağlığı ilgili bir konunun geniş kitlelere yayılmasını sağlamaktır.

Sonuç

XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğunda modern tıp eğitiminin önemli bir parçası olarak okutulan hıfzısıhha dersleri, devletin sağlık politikaları ile toplumun yaşam koşullarının iyileştirilmesi çabaları arasında köprü işlevi görmüştür. Bu dersler aracılığıyla hem hekim adaylarının hem de toplumun sağlık ve hijyen konularında bilinçlenmesi hedeflenmiştir.

Dr. Şükrü Kâmil hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminin başlıca hekimlerinden biridir. Osmanlı coğrafyasının pek çok yerinde sağlık müdürlüğü ve hekimlik yapmış ve birçok gözlemde bulunma imkânı elde etmiştir. Kendisi aynı zamanda tıp literatürüne birçok eser kazandırmıştır. Osmanlı arşivlerinde yapılan taramada elde edilen verilere göre Osmanlı hükümetince oldukça saygın görülmesi hasebiyle talep ettiği süreli yayınların basımı için ruhsat alabilmiştir. Yine bazı hekimlerle birlikte çıkarmayı planladığı ansiklopedi konusunda da merkezi hükümetten destek ve takdir görmüştür. Dolayısıyla Dr. Şükrü Kâmil hem başarılı hem de etkin bir hekim olarak nitelendirilebilir. Bundan olsa gerektir ki bu çalışma dahilinde incelenen eseri Maârif Nezareti ruhsatıyla okullarda ders kitabı olarak kullanılmıştır.

Eserin içeriği günümüz literatürü içerisinde temel düzeyde bilgiler içerse de yazıldığı dönem itibarıyla ilgililere çok fayda sağlayan nitelikte görülmelidir. Bu yönüyle çalışma modern halk sağlığı anlayışının Osmanlı topraklarında yaygınlaştırılması sürecine ışık tutmaktadır. Ayrıca Batı tıbbının güncel gelişmelerinin Osmanlı tıp eğitimine yansıtılması bakımından önemli bir kaynaktır. Her ne kadar Dr. Şükrü Kâmil, hıfzısıhha dahilindeki bazı konuların bir kısmını süreli yayınlarda kullanmışsa da ders kitabı şeklinde yayımladığı bu eseriyle daha sistematik veriler oluşturmuş ve gençlerin eğitim hayatında bu eserden istifade etmelerini sağlama kaygısı taşımıştır. Böylece hem genel okuyucu kitlelerine hem de spesifik olarak rüştiye okulu öğrencilerine hitap etmiştir.

Bilgi

Yazar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynaklar

1. Sarıyıldız G. Hıfzısıhha, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.17, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998: 319-321.
2. Sarıyıldız G. Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri, Belleten 1994;58(222):329-376.
3. Sarı N. Mekteb-i Tıbbiye, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 29, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004: 2-5. Ayrıca bkz: Binbaşı Elhaç Rıza Tahsin, Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye), c. I-II, haz: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, İstanbul: Özel Yayınlar, 1991.
4. Yıldırım N. İstanbul Tıp Fakültesinde Hıfzısıhha Dersleri ve Hocaları (1827-1933), Bilim Tarihi 1993;22:3-15.
5. Frik F. Dr. Şükrü Kâmil Talimcioğlu (1870-1946) Hayatı ve Eserleri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, 1947.
6. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Seyrüsefer Kalemi (DH. EUM. SSM), 61/38, 28 Ramazan 1336/7 Temmuz 1918).
7. Dinç G. Gazeteci, Yazar, Dr. Şükrü Kâmil Talimcioğlu (1870-1946), İstanbul: Tıp Tarihi Araştırmaları, 2009, s. 79.
8. BOA, Zaptiye (ZB), 328/141, 29 Teşrin-i Sani 1324 /12 Aralık 1908).

9. Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye Umumi Reisi'nin Dahiliye Nezaretine yazdığı yazı. BOA, Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUI), 138/1, 28 Receb 1328/5 Ağustos 1910.
10. BOA, DH.MUI, 138/1.
11. Yıldırım N. İstanbul Tıp Fakültesinde Hıfzıssıhha Dersleri ve Hocaları (1827-1933), Bilim Tarihi 1993;22:3-15.
12. Karacaoğlu E. Doktor Hüseyin Remzi Bey (Ö.1896) Hayatı, Eserleri ve Bilimsel Bir Diyalogu. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi 2015;5(2):69-83.
13. Halid Ziya Bey, Hıfzıssıhha, haz: Ahmet Göksu-Fatma Afyoncu, İstanbul: Yeditepe Akademi 2024.
14. Dr. Şükrü Kâmil, Hıfz-ı Sıhhat Dersleri, Dersaadet: Kasbar Matbaası, 1309.
15. Tuna S.A, Dr. Şükrü Kâmil'in Maârif Mecmuasındaki Yazılarının Tasnif ve Değerlendirilmesi, 19. Türk Tarih Kongresi, c.3, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022: 1541-1568.